

قرآن‌پژوهی و مبانی معرفت‌شناختی

قاسم اخوان نبوی^۱

چکیده

قرآن‌پژوهی به مجموعه‌مسائل مرتبط با شناخت قرآن و شئون مختلف آن گفته می‌شود. قرآن‌پژوهی، نگاهی برون‌گرایانه به قرآن دارد و درباره‌ روش تفسیر و فهم قرآن بحث می‌کند. در دوران جدید، سؤالاتی مطرح شد که در فلسفه دین و کلام جدید مطرح است مانند اینکه زبان قرآن چیست؟ آیا زبان قرآن، واقع‌گرا است یا ناواقع‌گرا؟ سمبلیک است یا ماهیتی اخلاقی دارد؟ بعد از فرض امکان شناخت قرآن، این سؤال مطرح می‌شود که با چه روشی می‌توان به تفسیر و فهم قرآن پرداخت. در پاسخ به این سؤال، جواب‌های مختلفی داده شده است. مبانی این جواب‌ها عبارت‌اند از:

۱. مبانی کلامی و فلسفی فهم زبان قرآن. بحث درباره‌ زبان قرآن در دوران جدید، گاهی ریشه در اندیشه‌های پوزیتیویستی دارد. مبتنی بر این مبنا، دو دیدگاه وجود دارد؛ یکی، فاقد معنا بودن زبان قرآن و دیگری، صرفاً توصیه‌ اخلاقی بودن گزاره‌های قرآنی. به این ترتیب، از آنجایی که گزاره‌های دینی و قرآن، قابل شناخت حسی و تجربی نیست، هیچ حکایتی از واقع نمی‌کند و معرفت‌بخش نیست. دیدگاه دیگری نیز بر این است که زبان قرآن صرفاً امور ذهنی است که بر اساس آن می‌توان سبک و شیوه خاصی از زندگی را به وجود آورد؛ اما هیچ‌گونه شناخت و معرفتی، نسبت به جهان خارج حاصل نمی‌کند. در مقابل رویکرد یادشده فوق، رویکرد واقع‌گرایان است که زبان قرآن را معرفت‌بخش می‌دانند؛ بر این اساس، زبان قرآن، مجموعه‌گزاره‌هایی است که نوعی معرفت و شناخت، نسبت به عالم واقع می‌دهد و در ضمن، دربردارنده‌ معارفی است که بیان‌کننده سبک و شیوه خاصی از زندگی است. به عبارت دیگر، راه و روش زندگی را بیان می‌کند و انسان را به سعادت و کمال خود می‌رساند.

۲. برآیند و پیامد مبانی فلسفی و کلامی در قرآن‌پژوهی پیشرفت. هریک از مبانی یادشده دارای پیامدهایی در قرآن‌پژوهی پیشرفت می‌باشد که عبارت‌اند از نگاه فرهنگی - زبانی به قرآن و نگاه معرفتی - فرهنگی به زبان قرآن. در نگاه ناواقع‌گرایانه، زبان قرآن، ریشه در سبک و شیوه خاصی از زندگی دارد. این نوع نگاه، مانع از برداشت و تفسیری جامع از قرآن می‌شود و شرایط در معناداری متن دخالت دارند و به‌حسب شرایط فرهنگی، معنای متن نیز تغییر می‌کند؛ اما بر مبنای واقع‌گرایی، زبان قرآن علاوه بر اینکه دربردارنده مجموعه معارفی درباره‌ عالم واقع است، مشتمل بر توصیه‌ها و دستورالعمل‌هایی برای سبک زندگی خاصی نیز هست. دستورالعمل‌هایی که در پرتو آن، انسان به کمال و سعادت می‌رسد. با توجه به آنچه که بیان شد، مبنای معرفت‌شناختی، فلسفه دینی و جامعه‌شناسی دینی که می‌توان برای قرآن‌پژوهی پیشرفت اتخاذ کرد، نگاهی فضیلت‌گرایانه است.

واژگان کلیدی: فلسفه دین، زبان‌شناسی، معناشناسی، روش تفسیر، زبان دین.

^۱ عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.